

MURÁNYINÉ ZAGYVAI MÁRTA

A TERMINOLÓGIAI ADATLAPOK A FORDÍTÓKÉPZÉSBEN

1. Bevezetés

Az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem fordító és tolmács mesterképzésében részt vevő hallgatóknak tanulmányaik során először a terminológiai kurzusokon (Terminológiai alapismeretek, Szakmai terminológia), majd pedig a szakdolgozatuk írása közben kell terminológiai adatlapokat készíteniük. Az elmúlt évek tapasztalata alapján elmondható, hogy az adatlapok készítése a hallgatókat többféle (pl. értelmezési) probléma elé állította, melyek nem is mindig tudatosodtak bennük. Jelen tanulmány fő célja, hogy rövid elméleti és gyakorlati áttekintést adjon az adatlapok összeállításával kapcsolatos kérdésekről.

2. A terminus

2.1. A terminus fogalma és terminusként való azonosítása

Az általános nyelv és a szaknyelvek viszonyáról, illetve az ezek elkülönítési módjairól szóló jelentős terjedelmű szakirodalom elemzése nem tartozik a tanulmány vizsgálati körébe, mégsem kerülhető meg néhány alapvető – a terminológiai adatlapok készítése szempontjából is kiemelkedően fontos – kérdéssel kapcsolatos állásfoglalás. Ilyen kérdés, hogy mit tekintünk terminusnak, illetve hogy mi a különbség a köznyelvi szó, a szakszó (szakkifejezés) és a terminus között.

A terminus meghatározását számos szaknyelvkutató tűzte ki célul, akik a terminusok immanens tulajdonságai közé sorolják a definiáltságot, az egzaktságot (szabatosságot, azaz a pontosságot, egyértelműséget, alkalmasságot), a kontextustól való függetlenséget, továbbá az egységes használatot és a stabilitást (Klár–Kovalovszky 1955: 41, Fraas 1998: 429, Fóris 2005: 33, Tamás 2014: 18). Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a gyakorlati terminológiai munka és a tudományok fejlődése érdekében egyik tulajdonság sem abszolútizálható, szükség van bizonyos fokú rugalmasságra, mert a túlzott merevség a munka és a fejlődés kerékkötője lehet (Fraas 1998: 429). A terminológiai adatlapok és

a fordítói munka szempontjából a fenti tulajdonságok annyiban fontosak, amennyiben segítik a terminusok felismerését, illetve akkor kerülhetnek előtérbe, ha a célnyelvben nincs (még) ekvivalens, és azt létre kell hozni. Az utóbbi eset a fordítóképzés praxisában általában nem releváns, így ott egyértelműen a felismerhetőségre tevődik a hangsúly.

Mely tulajdonságok segítik a terminusok felismerését? Annak eldöntése, hogy az adott nyelvi elem terminus-e, a legnehezebb, de folyton megoldandó kérdések közé tartozik. Azt kell tehát eldönteni egy terminusgyanús nyelvi elem esetén, hogy kell-e alaposan utánajárni a célnyelvi elvivalensnek, illetve lehet-e, kell-e adatlapot készíteni hozzá (és fel kell-e venni a terminológiai adatbázisba). Az utánajárás kérdésére igennel lehet válaszolni, amennyiben abból indulunk ki, hogy biztosan helyes ekvivalensek használatára törekszünk, minőségi fordítást szeretnénk a kezünkől kiadni, elegendő idő áll rendelkezésre, illetve ha a fáradság anyagi szempontból is megtérül, továbbá ha a megoldás nem triviális. Adatlapot pedig olyan terminusgyanús nyelvi elemekhez érdemes készíteni, amelyeknek hosszabban kell(ett) utánanéznünk, és/vagy amelyek ekvivalense nem triviális. Ilyen – ha most konkrétan a diplomamunka részét alkotó fordításból indulunk ki – sok van, csak válogatni kell belőlük. Általában elmondható, hogy annál érdekesebb terminológiai adatlapot készíteni (és az eredményt az adatbázisban is rögzíteni), minél több munka kapcsolódik az adott terminusgyanús nyelvi elem háttérének felderítéséhez.

A kérdés még mindig az, hogy milyen módon lehet felismerni egy terminust. Formai szempontból a terminus gyakorlatilag „minden” lehet: egy szó, több szó, néhány betű/hang, de lehet (benne) szám vagy akár más jel is (Fóris 2005: 33). A terminus mint (nyelvi) jel formai oldala tehát kevésbé segít a felismerésben, ezért a tartalmi oldalba kell kapaszkodnunk. A tartalom (azaz a jelentés vagy vonatkoztatás) sem könnyen közelíthető meg, mert ismernünk kell(ene) a szakmai háttérrel, tehát az adott tárgykör (szakma) terminusrendszerét, amely a fogalmi rendszerre épül. Ennek hiányában (tehát ha a fordító nem „szakmabeli”) sok esetben csak önmagára, azaz (nyelvi) intelligenciájára, a tapasztalatára és a kitartására hagyatkozhat. Meg kell sejtienie, mi a forrásnyelvi szövegben a terminus, mi az, aminek utána kell néznie. Ha pedig már utánanéztünk (természetesen megbízható forrásokban), ki fog derülni, hogy a kérdéses nyelvi elem kapcsolódik-e egy adott tárgykörhöz, hogy megtalálható-e szakmai kézikönyvekben (pl. szótárakban, lexikonokban, adatbázisokban), illetve más, az adott tárgykörben íródott szakmai szövegekben (pl. szakkikkekben, szabványokban, előírásokban, törvényekben), hogy tartozik-e hozzá pl. definíció, hogy az adott tárgykörrel foglalkozó szövegek visszatérő eleme-e. Ha ezekre a kérdésekre (legalább részben) igen a válasz, akkor nagyon valószínű, hogy terminussal vagy legalábbis szakszóval van dolgunk.

A terminusok és az egyéb szakszavak/szakkifejezések elkülönítése ugyanolyan nehéz feladat, mint a szaknyelvi elemek és köznyelvi elemek szétválasztása. A szaknyelvekkel

foglalkozó szakirodalom – tudomásom szerint – nem (Fraas 1998: 429), illetve csak annyival oldotta meg a terminusok és egyéb más szakszavak/szakkifejezések szétválasztását, hogy a terminus olyan szakszó vagy szakkifejezés, amelyhez pontos definíció is tartozik (Felber és Schaefer 1998: 1733). A fordítói gyakorlat oldaláról közelítve a problémát biztonsági megoldás kínálkozik: kezeljük a kérdéses nyelvi elemet terminusként. A fordítás során a biztosan megfelelő ekvivalens felkutatása mindenképpen hasznos – még ha végül az is derül ki, hogy eddig is jó ekvivalens volt a birtokunkban, és még ha az utánajárás időigényes is volt.

2.2. A terminus megközelítése

Az egyszerűség kedvéért a következőkben terminus alatt minden terminusgyanús nyelvi elemet értek, függetlenül attól, hogy valóban terminus-e, vagy „csak” szakszóval, szakkifejezéssel van-e dolgunk. A terminusokhoz való közelítésnek két alapvető fajtája van: az onomasziológiai és a szemasziológiai.

Az onomasziológiai megközelítés fogalomalapú, ami azt jelenti, hogy a fogalomból indulunk ki, és azt vizsgáljuk, milyen nevet adjunk a fogalomnak, azaz milyen szóval, kifejezéssel, kóddal stb. nevezzük el a fogalmat, vagy ha ez már megtörtént, akkor milyen szó, kifejezés, kód stb. tartozik hozzá. Az onomasziológiai megközelítés a terminológiára, a terminográfiára (a terminológiamenedzsmentre) jellemző.

A szemasziológiai megközelítés szóalapú, ami azt jelenti, hogy a (nyelvi) jelből (szóból, ill. kifejezésből) indulunk ki, és azt vizsgáljuk, hogy mely fogalomhoz tartozik a vizsgált (nyelvi) jel, hogy mit jelent a szó, a kifejezés. A szemasziológiai megközelítés alapvetően a lexikográfiára jellemző, hozzátevé, hogy vannak onomasziológiai indíttatású szótárak is (pl. a fogalomköri szótárak).

Milyen a fordító megközelítése? Hogyan gondolkodik? Első lépésben pontosan úgy, ahogy bárki más, amikor szöveget olvas, és szeretné megérteni. A forrásszöveg, a kontextus segítségével a benne lévő (nyelvi) jelek jelentését kutatja, tehát a szemasziológiai megközelítés jellemző rá. Egy terminus jelentése az adott tárgykör terminusrendszerében elfoglalt helyéből, ill. szaknyelvi kommunikációs használatából vezethető le (Fraas 1998: 430). A szaknyelvi használatra egy példa már adott (a forrásnyelvi szövegben); a terminus rendszerben elfoglalt helyét pedig (csakúgy, mint a legfontosabb tulajdonságait) a terminus definíciójában találjuk meg. A jelentés megközelítéséhez tehát ezeket kell szemügyre vennünk, ezeket lehet segítségül hívni.

A második lépésben – tehát ha a fordító már tudja, mit jelent a kérdéses (nyelvi) elem, azaz tudja, mely fogalomra vonatkozik, ill. hogy a forrásnyelvben hogyan használatos

– a gondolkodása megfordul, onomasziológiai lesz: azt keresi, hogy a felismert fogalomhoz, ill. használathoz mely (nyelvi) elem kapcsolódik a célnyelvben, azaz mi a célnyelvi ekvivalens. Az ekvivalenseket (ha vannak) a definíció segítségével találja meg. Ha nincs célnyelvi ekvivalens, létre kell hozni. Ez azonban már terminológiai feladat, tehát alapvetően (és ideális esetben) nem a fordító hatóköre.

2.3. A terminológiai adatok tárolása

A terminológiai adatok pontos, rendezett, átlátható rögzítése és tárolása a terminológiamenedzsment feladata. A tárolt (és közzétett) információk célja a felhasználók munkájának segítése, de az adatok rögzítői követhetnek terminológiastratégiai célokat is, ilyen például a tudástranszfer, az egységesítés vagy a nemzeti szaknyelvek fejlesztése. Az adatok tárolásának sokféle eszköze ismert (szótárak, adatbázisok, ontológiák, teauruszok, nómenklatúrák, taxonómiák, fogalomtárak) (Tamás 2019: 107), melyek közül a (szak)fordítók számára legjobban használható eszköz a terminológiai adatbázis (Tamás 2014: 99). A terminológiai adatbázis olyan egy- vagy többnyelvű (elektronikus) adattároló eszköz, (1) melynek célja az adott tárgykör(ök) vagy szakterület(ek) terminológiai adatai összességének rendezett, onomasziológiai szemléletű rögzítése, ill. megjelenítése, és (2) amely az adott tárgykör(ök), ill. szakterület(ek) fogalmi rendszerén alapul. A terminológiai adatbázisoknak több fajtája létezik, amelyek egyike a fordításorientált terminológiai adatbázis (Tamás 2019: 109).

3. A terminológiai adatlap célja

A terminológiai adatlapok (terminográfiai adatlapok, terminográfiai cédulák, terminográfiai bejegyzések) nem elszigetelten léteznek és hasznosulnak, hanem mint a terminológiai adatbázis építőkövei, „szócikkei”, tehát mint a tudásmenedzsment, a terminológiamenedzsment eszközei. Elsődleges céljuk ennek megfelelően egy adott fogalom terminológiai adatainak pontos és rendezett rögzítése, tárolása, esetleg közzététele.

A fordítóképzésben használt terminológiai adatlapok azonban több tekintetben különböznek a terminológiai adatbázisokat felépítő terminológiai adatlapoktól. Két különbséget kell mindenképpen kiemelnünk.

(1) A terminológiai adatlapok a terminológiamenedzsmentben, tehát a terminológiai adatbázis egyégeiként rendszert alkotnak. A fordítóképzés során készített terminológiai adatlapok (általában) nem alkotnak rendszert, mert céljuk nem egy adott tárgykör vagy szakma terminológiai rendszerének leképezése.

(2) A fordítóképzésben részt vevő hallgatók terminológiai adatlapjai elsősorban didaktikai célúak (azaz oktatási segédeszközök), tehát inkább a tudástranszfer, és kevésbé a tudásmenedzsment eszközei. A terminológiai adatlapokat a hallgató a tanulmányai során „saját magának és az oktatóknak” készíti. A (didaktikai) cél tehát egyrészt az, hogy a hallgatók betekintést nyerjenek a terminológiai munkába, megtapasztalják a szaknyelvi és általános nyelvi elemek elkülönítésének problémáit, és a gyakorlat oldaláról lássák a terminológiai adatok rendszerét. A másodlagos cél az, hogy oktatóiknak is megmutassák, hogy megtalálták a terminust és a hozzá kapcsolódó megfelelő információkat, valamint átlátják a rendszerüket.

4. A terminológiai adatlap adattípusai

A terminológiai adatlapok (mint minden adattároló rendszer, ill. annak felépítő egységei) metaadatokat (azaz adatokról szóló adatokat, információkat) tartalmaznak, amelyek adatmezőkben (más szóval leíró mezőkben) helyezhetők el az adatlap kitöltése során. Az adatmezők különböző típusokba sorolhatók (pl. a fogalomra vonatkozó adatmezőtípusok, a terminusra vonatkozó adatmezőtípusok, adminisztratív és bibliográfiai adatmezőtípusok), melyek rendszert alkotnak. A különböző adattároló rendszerek adatmezőtípusai eltér(het)nek egymástól attól függően, hogy milyen célra készülnek (pl. a fordításorientált és a nyelvpolitikai adatbázisokban eltérő adatmezőtípusokat is találunk).

A terminológiai adatbázisok, illetve adatlapjaik adatmezőtípusait és adatmezőit az adatbázis készítői (és esetleges megrendelői) állapítják meg – ideális esetben a munka előkészítő fázisában. Nagyobb, komplexebb adatbázisok (gyűjtőportálok, nemzeti és nemzetközi adatbázisok, tudásbázisok) esetén szabványok írják elő az adatmezők típusait és adatmezőit, ill. azok elhelyezkedését és a szerkesztési szinteket (Tamás 2019: 111).

Az adatmezők mennyisége és minősége ugyan változó, vannak azonban olyanok, amelyek nélkül egyetlen terminológiai adatbázis sem tölthetné be a neki szánt szerepet. Ilyen adatmezők a terminus, a definíció, a tárgykör vagy szakterület adatmezői, ill. a szerkesztési adatok adatmezői (az adatbevétel dátuma, forrás, a módosítás dátumai, a felvivő/módosító/ellenőrző neve), és ide tartozik többnyelvű adatbázisok esetén az ekvivalens(ek) adatmezője.

Ezeket kívül több százra tehető az előforduló adatmezők száma (Tamás 2019: 112), melyek jelentős mértékben egybeesnek a szótárak mikroszerkezetét alkotó szótári adatokkal. Ebből a körből gyakoriság szempontjából kiemelkednek pl. a terminus írásváltozatai, redukált alakjai, nyelvtani jellemzői, térbeli (földrajzi) és időbeli behatároltsága, vagy

ilyen adat a fogalom elhelyezkedése a hierarchikus rendszerben (alá-, fölé- és mellérendeltség, rész-egész viszonyok megadása).

Ideális esetben *egy* fogalomhoz *egy* terminus tartozik, és *egy* terminológiai adatlapot kell hozzá készíteni (Tamás 2019: 111). A valóságban azonban folyamatosan tapasztalhatjuk, hogy a terminusok világában is vannak szinonimák, homonimák és többjelentésű szavak, kifejezések, amelyek megnehezít(het)ik a szakmai kommunikációt (Fraas 1998: 431, Szép 2018: 89), illetve komoly gondot okoz(hat)nak a szakfordítóknak is. A fordításorientált terminológiai adatlapokon tehát (függetlenül attól, hogy a terminológiamenedzsment számára készültek, vagy didaktikai célú segédeszközként hasznosulnak-e) mindenképpen fel kell tüntetni a terminus szemantikai-paradigmatikai viszonyait is.

5. Javaslat a fordítóképzésben használt terminológiai adatlapra

Ahogy a bevezetőben említettem, az egyetemünk fordító- és tolmácsképzésében részt vevő hallgatók több alkalommal készítenek terminológiai adatlapokat, minden esetben tanulási céllal. Az adatlapok adatmezőinek megválasztása során figyelembe vett legfontosabb szempont az volt, hogy a hallgatók alaposan körbejárják és megismerjék az adott terminus, valamint a hozzá tartozó fogalom legfontosabb tulajdonságait, illetve a terminus korrekt használatával összefüggő legfontosabb információkat.

A terminológiaórán az adatlap és a terminus is magyar nyelvű. Két adatlapot kell kitölteniük. Az egyik esetében a terminus előre megadott, a másikat a hallgatók választhatják meg. Mindkettőhöz önállóan keresnek definíciót és megfelelő szövegeket, amelyekben az adott terminus használatát megfigyelhetik.

A hallgatóknak a diploma fordításuk készítése során is terminológiai adatlapokat kell kitölteniük. Tíz adatlapot kell csatolniuk a szakdolgozathoz, mindegyik esetében a szakdolgozati fordítás forrásnyelvi (tehát angol vagy német) szövegéből kinyert, de ezen belül szabadon választott terminusokat kell feldolgozniuk. Az adatlap nyelve itt is magyar.

A következőkben a használt terminológiai adatlapok adatmezőinek összeállítása és kitöltése során szem előtt tartandó szempontokat, ill. a felmerülő nehézségeket fogjuk elemezni.

Általános megjegyzések a kitöltéshez: (a) Vannak kötelezően kitöltendő és üresen hagyható adatmezők. A kötelezően kitöltendő adatmezőket csillaggal (*) jelöltük. (b) Az adatlap bővíthető újabb (az adatlapon már legalább egyszer szereplő) adatmezőkkel vagy újabb sorokkal. (c) Minden adatot (legalább egy) forrásmegjelöléssel kell ellátni. A források lehetnek nyomtatott vagy digitális források. (d) A források csak autentikus szakszövegek, megbízható szakkönyvek, szakcikk, szótárak, lexikonok lehetnek. (e)

A paradigmaticus és szintagmatikus kapcsolatok, valamint a szóalkotási produktumok esetén (ahol lehet) kérünk megadni célnyelvi ekvivalenst vagy fordítást is. (f) C nyelvi adatokat nem szükséges megadni. (g) Összességében érdemes a minőségi elvet szem előtt tartani, azaz inkább kevesebb adat szerepeljen az adatlapokon, de a feltüntetett adatok legyenek biztonságosak. Másképpen fogalmazva: ellenőrizetlen adatot ne adjunk meg.

Név:

Dátum:

*Terminus: ...	*Szakterület/tárgykör: ...
Nyelvtani jellemzők	
...	
*Célnyelvi ekvivalens <i>(a kifejezés előtt az ekvivalencia szintjével jelölve)</i> ¹³ :	
...	
*Forrásnyelvi definíció forrásmegadással:	Célnyelvi definíció forrásmegadással:
... Forrás: ...	... Forrás:
*Forrásnyelvi kontextus forrásmegadással:	Célnyelvi kontextus forrásmegadással:
Kontextus (1): ... Forrás: ...	Kontextus (1): ... Forrás: ...
Kontextus (2): ... Forrás: ...	Kontextus (2): ... Forrás: ...
Fogalmi háló (paradigmatikus kapcsolatok): (hiperonima, hiponimák, kohiponimák; szinonimák, antonimák) – forrás- és ekvivalensmegadással	
Hiperonima: ... Forrás: ... (Ekvivalens: ... Forrás: ...) Hiponima: ... Forrás: ... (Ekvivalens: ... Forrás: ...) Kohiponima: ... Forrás: ... (Ekvivalens: ... Forrás: ...) Szinonima: ... Forrás: ... (Ekvivalens: ... Forrás: ...) Antonima: ... Forrás: ... (Ekvivalens: ... Forrás: ...)	
Szintagmatikus kapcsolatok: (kollokációk, állandósult szókapcsolatok, fordítási szempontból fontos szókapcsolatok) – forrás- és ekvivalensmegadással vagy fordítással	
...; Forrás: ... ; (Ekvivalens: ... Forrás: ...)	
...; Forrás: ... ; (Ekvivalens: ... Forrás: ...)	
Szóalkotási produktumok (összetett és képzett szavak, redukált alakok)	
...; Forrás: ... ; (Ekvivalens: ... Forrás: ...)	
...; Forrás: ... ; (Ekvivalens: ... Forrás: ...)	
Megjegyzés:	
...	

1. ábra. A fordítóképzésben javasolt terminológiai adatlap sablonja

¹³ teljes egyezés: =; részleges egyezés: ±; az ekvivalencia hiánya: ~

5.1. A terminus

Ahogy fentebb említettük, sokszor nehéz eldönteni, hogy a terminusgyanús nyelvi elemek valóban terminusok-e, vagy csak szakszavak (l. 2.1). A fordítóképzésben részt vevő hallgatók számára nem alapvető fontosságú a kettő megkülönböztetése, számukra az a lényeges, hogy a fordítás során (így az adatlap kitöltése során is) megfelelő ekvivalenseket használjanak.

A szabadon választott terminusok esetén hasznos, ha nem a legegyszerűbb esetekhez készítjük az adatlapot, hiszen abból keveset lehet tanulni. Minél bonyolultabb munkát végeztünk egy terminus adatainak felderítésére, annál értékeesebb információkat tudunk az adatlapon rögzíteni.

5.2. Szakterület vagy tárgykör

A tudományok és szakmák rendszere, a tudományági és szakmai ágazati besorolás, az egyes szintek és további alszintek elnevezései időben és térben változó entitások, összességüket, változásait átlátni az egyes ember számára gyakorlatilag lehetetlen feladat. Tovább nehezíti egy terminus besorolását, ha ez több nyelv viszonylatában szükséges.

A szakterület, tárgykör (domén) vagy akár mindkettő megadása újabb komoly feladat elé állítja az adatlap szerkesztőjét, amennyiben nem az adott szakterületen képzett szakember. A helyes besoroláshoz ismernie kell a szakma fogalomrendszerét, a fogalmi összefüggéseket, másfelől egy terminus több helyen is előfordulhat a terminológiai hálóban (Fóris 2005: 41). Utóbbi eset felismerése esetén a terminológiai adatlapon a megjegyzésben lehet kitérni a problémára. A szakdolgozati fordításra gazdasági vagy jogi szakszöveget választanak a hallgatók. A képzésük során kapnak lehetőséget a két szakterület bizonyos fokú megismerésére, ami azonban valószínűleg nem elég mély ahhoz, hogy a tágabb szakterületet minden esetben szűkíteni tudják. Ez a tudás nem is várható el tőlük. A konzulens oktatóval történő egyeztetéssel tudják kezelni a problémát. Fontos azonban, hogy különbséget tudjanak tenni a szakterület és a tárgykör között. A tárgykör több szakterületre kiterjedő, de egy „tématerület”, pl. valami (vegyület, anyag) *toxikus* tulajdonsága egyaránt tartozhat a biológia, az orvostudomány, a mezőgazdaság, a kémia vagy az élelmiszeripar területéhez, de minden esetben ugyanazt a tulajdonságot jelöli, nevezetesen azt, hogy valamilyen mértékben ártalmas az élőlények (az ember) szervezetre. A tárgykör megnevezése (esetünkben pl. *mérgezés*) azonban még nehezebb, mint a szakterületé. Ilyenkor megelégszünk legalább egy helyes szakterület, ill. tudományág megadásával (pl. biológia). Egy másik példa a *pezsgő*. A pezsgő egyrészt borászati termék,

azaz a szakterületi besorolás itt a *mezőgazdaság*, ezen belül a *borászat*, még pontosabban a *pezsgőgyártás*. Másfelől azonban gasztronómiai terminus is, amire a megjegyzésekben célszerű utalni. A tárgykör megadása más megközelítést igényel, ebben az esetben lehet ez pl. *italok*, pontosabban *szénsavas italok* vagy *szénsavtartalmú borok* is, attól függően, hogy milyen mélységbe szeretnék a tárgykörön belül lejutni.

5.3. Nyelvtani jellemzők

A *nyelvtani jellemzők* meghatározás pontatlan, hiszen itt szokás feltüntetni a morfológiai tulajdonságokon (pl. a szófaj, a többes szám, a ragozás, a fokozás) túl a vonzatot, a helyesírási tulajdonságokat (pl. az alakváltozatot) vagy a kiejtést is. Talán érdemes lenne szakítani a szokásjoggal, és ezt az adatmezőt általánosabbra átnevezni. Kérdés azonban, hogy pl. a *nyelvi jellemzők* vagy esetleg a *formai jellemzők* átnevezés épp az általánosságuk miatt eléggé kifejezők lennének-e.

Nyelvtani jellemzők megadása ugyan mindig lehetséges, de nem mindig feltétlenül hasznos minden ide sorolt, időnként triviális adatra kitérni (pl. melléknevek esetén a szabályos fokozásra).

5.4. Ekvivalens

Az ekvivalencia kérdése olyan probléma, amelynek valamilyen szintű tárgyalása minden nagyobb lélegzetű, fordítással és terminológiával foglalkozó műnek része (Werner 1999, Arntz–Picht 1995: 155; Fóris 2005: 93; Tamás 2014: 31, 58). Elemzése jelen tanulmánynak nem célja. Annyit azonban érdemes megjegyeznünk, hogy a terminológiai adatlapokon alapvetően a terminológiai ekvivalencia jelenségének vizsgálati eredményeit rögzítjük, az ekvivalensek felkutatásában a definícióé a központi szerep (5.5).

A korábbi évek hagyományát követve a teljes, a részleges és a hiányzó ekvivalencia három lehetősége közül kell a hallgatónak választania, hozzá kell azonban tennünk, hogy a besorolás (különösen a teljes és részleges egyezés elkülönítése) még definíció, sőt akár több definíció ismeretében sem könnyű feladat.

Különleges esetet jelentenek az olyan terminusok, melyeknek a célnyelven nincs ekvivalensük. Ilyenkor az adatlapokon az ekvivalens hiányát jelezni kell (ennek jele a tilde: ~), ezenkívül azonban hasznos megadni azt is, hogy a fordítás során milyen megoldást alkalmazott a hallgató. A teljes ekvivalencia jele az egyenlőségjel: =, a részleges ekvivalencia jele: ±. Ha több, különböző mértékben egyező ekvivalens is van, hasznos megadni,

miben különböznek egymástól. Például mi a különbség a *pezsgő* német nyelvi ekvivalensei (*Schaumwein*, *Sekt*, *Champagner*) között (l. függelék).

A korábbi adatlapokon a terminus C nyelvi ekvivalensének megadása is kötelező volt. Ennek törlése véleményem szerint indokolt, mert a C nyelvi ekvivalens felkutatása a képzés során nem jellemző feladat (mivel nincs A–C irányú kurzus), illetve a B nyelvet oktató konzulens számára is nehézséget okoz az ellenőrzés, amennyiben a C nyelvet nem ismeri megfelelő szinten. Ezenkívül igen hosszadalmas, esetleg bizonytalan kimenetelű kutatómunkát kellene „beleölnie” a kutatásba mind a hallgatónak, mind a konzulens tanárnak.

5.5. Definíció

A definíció a terminushoz kapcsolódó információk közül a legfontosabb (tágabb értelemben a terminus immanens részét képezi, Fóris 2005: 36), így magától értetődő, hogy megbízható forrásból kell származnia. A fogalom és az ekvivalensek között a definíció az összekötő elem, ismerete nélkül nem állapítható meg ekvivalencia, illetve az ekvivalencia szintje. Az olyan terminusok esetén pedig, amelyekhez a célnyelvben nincs ekvivalens, a definíció segítségével tudjuk azonosítani a fogalmat, illetve a definíció alapján tudunk fordítási megoldást találni.

A terminológiai adatlapon szereplő definícióval szemben elvárás tehát a megbízhatóság, de kérdés, hogy teljesen precíz és kimerítően pontos legyen-e (mint az adatbázisokban), vagy csak azonosító, körvonalazó (mint a szótárakban). Előbbi az ekvivalens megtalálását segíti, utóbbi elegendő lehet ahhoz, hogy a forrásnyelvi terminust értelmezni tudjuk. A fentiekből következik, hogy szükség van a pontos definícióra, de nem haszontalan az adatlapon feltüntetni az azonosító definíciót sem, mert könnyebben és gyorsabban átlátható. Lehetőség van továbbá arra, hogy több, különböző forrásból származó (ugyanolyan típusú) definíció is szerepeljen az adatlapon, amennyiben ezek (érdemben) eltérnek egymástól.

5.6. Kontextus

A terminusokkal szemben támasztott egyik követelmény a kontextusfüggetlenség (1.2), ugyanakkor a gyakorlatból (is) tudjuk, hogy kontextus nélkül még az egyébként monoszém terminusok sem értelmezhetők maradéktalanul. A forrásnyelvi kontextus vizsgálata pedig a célnyelvi ekvivalens megtalálásának alapvető eszköze. Az idézett

szövegrészletek esetében ügyelnünk kell arra, hogy ne legyenek feleslegesen hosszúak, de legyenek elég informatívak, illetve lehetőleg önmagukban is értelmezhetők legyenek. A megfelelő kontextus(ok) kiválasztása, a megfelelő hosszúságú szövegrészlet kiemelése tehát nagy jelentőségű.

A kontextusra példák csak autentikus szövegekből származhatnak. Annak eldöntése azonban, hogy a kontextus autentikus-e, nem mindig lehetséges (pl. ha nem lehet eldönteni két szöveg esetén, hogy melyik az eredeti, és melyik a fordítás). Ilyen esetekben lehetőleg keressünk másik kontextust. A diploma fordítás forrásnyelvi szövege lehet példa a kontextusra, de törekedjünk más forrásokból származó adatok feltüntetésére is.

Ha a célnyelv a magyar, kontextusként a forrásnyelvi szövegben szereplő mondatot és annak magyar fordítását kell megadni. Ha a célnyelv nem magyar, a fordítás elhagyható.

5.7. Fogalmi háló

Fogalmi háló (fogalmi rendszer) alatt a fogalmak egymáshoz való viszonyából létrejövő rendszert értjük, amely ideális esetben – amennyiben a fogalmi rendszer adekvátan képezné le az adott szakma/tárgykör vizsgálati objektumait – egybevágó lenne a vizsgálati objektumok rendszerével. Különbséget szokás tenni a nyelvektől független fogalmi háló és a nyelvfüggő terminológiai háló között, mert a fogalmak és a terminusok halmaza között nem egyegyértelmű megfelelés áll fenn (ahogyan a világ jelenségei és az ember alkotta fogalmak között sem), azaz pl. nem minden fogalomnak van (minden nyelvben) terminusmegfelelője, ill. a terminusok is vonatkozhatnak több denotátumra (fogalomra), valamint ugyanahhoz a fogalomhoz több terminus is tartozhat. Ezenkívül a homonímia sem ismeretlen jelenség a terminusok körében, különösen a mozaikszó-terminusok világában.

A terminológiai adatlapra terminusokat rögzítünk, tehát a fentiek értelmében nem az adott fogalomhoz tartozó fogalmi hálót, hanem a vizsgált forrásnyelvi terminushoz tartozó terminológiai hálót írjuk le. Mivel a terminológiai háló nyelvfüggő, az ebbe az adatmezőbe kerülő adatok (hiperonima, hiponimák, kohiponimák, szinonimák, antonimák) a terminológiai adatlaphoz tartozó forrásnyelvi terminus mint (szak)nyelvi jel paradigmatiszus kapcsolatait jellemzik. Fordítói szempontból viszont hasznos (ezért hallgatóinktól is kérjük) megadni a feltüntetett forrásnyelvi adatok (hiperonima, hiponimák stb.) célnyelvi ekvivalensét is.

Amennyiben a vizsgált forrásnyelvi terminus poliszém, további jelentéseit – mivel törekszünk a terminusok fogalomalapú megközelítésére – kérjük a megjegyzésben rögzíteni, a további jelentésekhez pedig különálló adatlapot célszerű kitölteni. Példa fogalmi hálóra:

Terminus: *pezsgő* – *Schaumwein*

Hiperonima: *szénsavas bor* – (*kohlensäurehaltiger*) *Wein* → *bor* – *Wein*

Hiponima: *tankpezsgő* – *Tanksekt*

Kohiponima: *gyöngyözőbor* – *Perlwein*

Szinonima: *r Schampus* (*tréfás, köznyelvi*)

Antonima: –

5.8. Szintagmatikus kapcsolatok

A szintagmatikus kapcsolatok a szó szerkezeteket (szintagmákat) létrehozó lexémák között a beszéd (írás) folyamatában kialakuló grammatikai viszonyok. A szintagma fogalma nem egységes. Keszler Borbála (*Magyar Grammatika*) szerint a szintagma két alapszófajú lexémából áll; nem tekinti szintagmának az ún. morfológiai típusú szerkezeteket (pl. névelős vagy névutós szerkezeteket, segédigés szerkezeteket), az állandósult szókapcsolatokat (pl. funkcióigés szerkezetek, szólások) és az összetett szavakat (Keszler 2000: 349). A német nyelvészeti szakirodalomban jellemző felfogás szerint minden szó szerkezetet szintagmatikus kapcsolatok tartanak össze (Schippan 1992: 197; Kocsány 2010: 101).

A terminológiai adatlapok céljára a két fenti felfogásból egy olyan köztes álláspontot alakítottunk ki, amely szerint a rögzítendő szintagmát legalább két szó alkotja, és közülük legalább az egyik alapszófajú lexéma. A forrásnyelvi terminus szintagmatikus kapcsolatrendszerét ebben az adatmezőben jellemző, gyakran előforduló (és fordítási szempontból releváns, nem triviális) szókapcsolatokkal kérjük jellemezni. Különösen fontosak az olyan szintagmák, amelyek többszavas terminusként használatosak. A feltüntetett lexémák esetén forrásmegadás és – amennyiben létezik – ekvivalens is szükséges.

5.9. Szóalkotási adatok

Ebben az adatmezőben olyan képzett, összetett és redukciós úton nyert lexémák kapnak helyet, amelyek a forrásnyelvi terminusból mint bázisból keletkeztek (képzett szavak), mint összetételi tagot tartalmazzák, vagy amelyek mint redukált alakok a forrásnyelvi terminusra vezethetők vissza. Rövidítések is előfordulhatnak, amennyiben egy terminus részeként használatosak, pl. *m.t. minőségi bor* = *meghatározott termőhelyről származó minőségi bor* = *Qualitätswein b. A.* = *Qualitätswein bestimmter Anbaugebiete*.

A nyelvek közötti különbségek gyakran eredményezik, hogy amíg egy terminus egy nyelvben összetett szó, addig a másokban szintagma (jelzős kifejezés), pl. *pezsgő* – *Schaumwein* – *sparkling wine*. Ilyen esetekben a forrásnyelvi elem dönti el, hogy az adott információ a szintagmatikus kapcsolatokhoz (*sparkling wine*) vagy a szóalkotási produktumokhoz (*Schaumwein*) tartozzon-e. A feltüntetett lexémák esetén forrásmegadás és – amennyiben létezik – ekvivalens is szükséges.

5.10. Megjegyzések

A megjegyzésben szerepelhet minden olyan információ, amely a terminus használatának megértését segítheti, de a többi adatmezőben nem kapott helyet. Ilyenek lehetnek például: figyelemfelhívás esetleges homonimákra, más szakmához, tárgykörhöz tartozó jelentések, esetleg nem szaknyelvi jelentések (poliszém terminusok esetén). A megjegyzésekben is szükséges forrásmegadás, illetve – amennyiben létezik – ekvivalens megadása.

6. Összefoglalás

Tanulmányomban az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem fordító és tolmács képzésében részt vevő hallgatók által készítendő terminológiai adatlapokat elemeztem. A terminus fogalmának és felismerésének kérdése után foglalkoztam a terminusok kétféle megközelítési módjával, a terminológiai adatlapok céljával, az adatlapokon szereplő adattípusokkal, illetve az adatközlés nehézségeivel. Javaslatot tettem a – korábbi években használt – terminológiai adatlapok módosítására, továbbá a tanulmányban szerepel egy adatlapsablon és mintaként a *pezsgő* terminus terminológiai adatlapja.

Irodalom

- Arntz, R. – Picht, H. 1995. *Einführung in die Terminologearbeit*. Hildesheim – Zürich – New York: Olms.
- Felber, H. – Schaeder, B. 1998. Typologie der Fachwörterbücher. In Hoffmann, L. – Kalverkämper, H. – Wiegand, H. E. (szerk.): *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Berlin – New York: de Gruyter. (*Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*; Bd. 14.1) 1725–1743. <https://doi.org/10.1515/9783110158847.2.21.1725>

- Fóris Ágota 2005. *Hat terminológia lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fraas, C. 1998. Lexikalisch-semantische Eigenschaften von Fachsprachen. In Hoffmann, L. – Kalverkämper, H. – Wiegand, H. E. (szerk.): *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Berlin – New York: de Gruyter. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft; Bd. 14.1) 428–438.
- Keszler Borbála 2000: Szintagmatan. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 347–366.
- Klár János – Kovalovszky Miklós 1955. *Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései*. Budapest: Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Nyelvművelő és Fordítói Szakosztály.
- Kocsány Piroska 2010. *Grundkurs Linguistik: ein Arbeitsbuch für Anfänger*. Paderborn: Fink. <https://doi.org/10.36198/9783838584348>
- Schippan, T. 1992. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Szép Beáta 2018. Ein- und Mehrdeutigkeit in den Fachsprachen. In Harsányi Mihály (szerk.): *Germanistische Studien, Bd. XI*. Eger: Líceum Kiadó. 85–94.
- Tamás Dóra Mária 2014. *Gazdasági szövegek fordításának terminológiai kérdéseiről*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék.
- Tamás Dóra Mária 2019. A terminológiai adatbázisok mint a terminológiasztratégia eszközei. In Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan – OFFI Zrt. 105–119.
- Werner, R. 1999. Das Problem der Äquivalenz im zwei- und im mehrsprachigen Fachwörterbuch. In Hoffmann, L. et al. (szerk.): *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Berlin, New York: de Gruyter. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft; Bd. 14.2) 1853–1884. <https://doi.org/10.1515/9783110158847.2.21.1853>

Függelék

*Terminus: <i>pezsgő</i>	*Szakterület/tárgykör: <i>mezőgazdaság/ borászat/pezsgőgyártás</i>
Nyelvtani jellemzők	
főnév; szóvaltozat: <i>pezsgőbor</i>	
*Célnyelvi ekvivalens (<i>a kifejezés előtt az ekvivalencia szintjével jelölve</i>) ¹⁴ :	
= r <i>Schaumwein</i>, -(e)s, -e (= Ab einem Kohlendioxiddruck von mindestens 3 bar spricht man von einem Schaumwein. https://blog.liebherr.com/hausgeraete/de/champagner-perlwein-schaumwein/) ± r <i>Sekt</i>, -(e)s, -e (= Als Sekt bezeichnet man Qualitätsschaumweine, deren Alkoholgehalt mindestens 10 Prozent betragen. Die Herstellungsregeln sind nicht so streng wie beim Champagner und es gibt kein vorgeschriebenes Anbaugebiet. https://blog.liebherr.com/hausgeraete/de/champagner-perlwein-schaumwein/) ± r <i>Champagner</i> (= Champagner ist ein Schaumwein, der im Anbaugebiet „Champagne“ (Frankreich) nach strengen Auflagen angebaut wird. https://blog.liebherr.com/hausgeraete/de/champagner-perlwein-schaumwein/)	
*Forrásnyelvi definíció forrásmegadással:	Célnyelvi definíció forrásmegadással:
<i>Olyan termék, amelyet friss szőlő, szőlőmust, asztali bor készítésére alkalmas bor, asztali bor, m. t. minőségi bor, import bor (meghatározott esetben) első vagy második alkoholos erjesztésével állítanak elő, és amelyből a tároló edény kinyitásakor kizárólag az erjedésből származó szén-dioxid szabadul fel, és amelyben 20 Celsius-fokos hőmérsékleten, zárt tárolóedényben tárolva legalább 3 bar túlnyomás uralkodik.</i> Forrás (1): Mikulás Ildikó – Bene László 2003. Szőlő és bor az Európai Unióban. Európai Füzetek. A Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa. Budapest. Forrás (2): Magyar Borkönyv https://hu.wikibooks.org/wiki/Magyar_Bork%C3%B6nyv/Technol%C3%B3gia	<i>Schaumwein im Sinn dieses Gesetzes sind alle Getränke, die in Flaschen mit Schaumweinstopfen, der durch eine besondere Haltevorrichtung befestigt ist, enthalten sind oder die bei +20 Grad Celsius einen aufgelösten Kohlendioxid zurückzuführenden Überdruck von 3 bar oder mehr aufweisen [...].</i> https://www.buzer.de/gesetz/8881/b26399.htm
*Forrásnyelvi kontextus forrásmegadással:	Célnyelvi kontextus forrásmegadással:
Kontextus (1): <i>A tradicionális eljárással készített pezsgők legkevesebb 24-36 hónapig érlelődnek a pincékben. Az eljárás különlegessége, hogy a pezsgő abban a palackban kerül a fogyasztók asztalára, amelyben erjedt, majd érlelődött. A seprőt degorzsálással távolítják el a palackból.</i> https://torley.hu/pezsgokeszitesi-eljarasok	Kontextus (1): <i>Die traditionelle Flaschen-gärung ist in Frankreich in der Champagne entwickelt worden. Es ist das älteste und zugleich das klassische Verfahren der Schaumweinherstellung. [...] Bei der klassischen Flaschengärung findet die zweite Gärung in der Sektflasche statt.</i> https://www.prickelIndesdorf.com/was-ist-sekt-2

¹⁴ teljes egyezés: =; részleges egyezés: ±; az ekvivalencia hiánya: -

Kontextus (2): Az első champagne-i pezsgőbor felfedezőjének sokáig Dom Perignon bencés szerzetest tartották, aki 1668-ban csatlakozott a hautvillers-i Szent Péter apátsághoz pince-mesterként. Emlékét máig szobor őrzi a róla elnevezett pezsgőpincészet udvarán Epernay-ben. Forrás: Szentkirályi Orsolya 2019. A pezsgők eredetvédelme I. rész. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle. 14. (124.) évfolyam 3. szám, 2019. június.	Kontextus (2): Wie jeder Schaumwein, der den Namen Champagner tragen darf, wird Dom Perignon in der Champagne im Nordosten Frankreichs hergestellt. https://www.weisshaus.at/hersteller/dom-perignon/
Fogalmi háló (paradigmatikus kapcsolatok): (hiperonima, hiponimák, kohiponimák; szinonimák, antonimák) – forrás- és ekvivalensmegadással	
Hiperonima: <i>szénsavas bor</i> https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/szakkepzes/elelmiszeripar/nyersanyagok-feldolgozasa-az-elelmiszeriparban/a-borok-fo-tipusai/szensavas-borok Ekvivalens: (kohlensäurehaltiger) Wein https://www.vicampo.de/weinlexikon/perlage-cms-p714 Hiponima: tankpezsgő http://www.borutazo.hu/lexikon/tankpezsgo-l478.html Ekvivalens: Tanksekt https://derweinweber.de/de/wissenswert/champagner-oder-prosecco Kohiponima: <i>gyöngyözőbor</i> https://dubicz.hu/minden-amit-gyongyozoborokrol-tudni-kell/ Ekvivalens: Perlwein https://blog.liebherr.com/hausgeraete/de/champagner-perlwein-schaumwein/ Szinonima, antonima: Ø	
Szintagmatikus kapcsolatok: (kollokációk, állandósult szókapcsolatok, fordítási szempontból fontos szókapcsolatok) – forrás- és ekvivalensmegadással vagy fordítással	
- minőségi pezsgő; https://www.mindmegette.hu/pezsgo-vasarlas-fogyasztasi-tanacsok-torley-50025/ Ekvivalens: Sekt https://blog.liebherr.com/hausgeraete/de/champagner-perlwein-schaumwein/) - termelői pezsgő; Mikulás Ildikó – Bene László 2003. Szőlő és bor az Európai Unióban. Európai Füzetek. A Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa. Budapest; Ekvivalens: Winzersekt (D), Hausersekt (A) Mikulás Ildikó – Bene László 2003. Szőlő és bor az Európai Unióban. Európai Füzetek. A Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa. Budapest.	
Szóalkotási produktumok (összetett és képzett szavak, redukált alakok)	
- pezsgőkészítés; https://torley.hu/pezsgokeszitesi-eljarasok ; Ekvivalens: Schaumweinherstellung https://www.prickelndesdorf.com/was-ist-sekt-2 - pezsgős szósz; https://sobors.hu/receptek/csirkemell-pezsgos-szoszban-recept/ Ekvivalens: Schaumweinsoße https://www.chefkoch.de/rs/s0/schaumweinso%C3%9Fe/Rezepte.html	
Megjegyzés:	
1. Más szakterületnek is terminusa: gasztronómia 2. pezsgő (melléknév) – Ekvivalens: rege pl.: pezsgő színházi élet (DE: reges Theaterleben: <i>Für Rosenheim ist dies umso interessanter, als der Ort vor 1933 noch ein sehr reges Theaterleben hatte.</i> https://www.stadtarchiv.de/stadtgeschichte/rosenheim-im-3-reich/zugriffe-auf-rosenheimer-theater/	